

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.38>

ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Кузьменко О.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінального права та процесу
Київський університет права НАН України*

Омельчук Л.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінальної юстиції
Державного податкового університету,
доцент кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2457-0118>
e-mail: o.l.v.0328@gmail.com*

Кузьменко О.В., Омельчук Л.В. Здійснення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні: міжнародний досвід.

Стаття присвячена міжнародному досвіду організації професійної діяльності судового експерта у кримінальному провадженні. Зазначено, що в Німеччині в кожній адміністративно-територіальній одиниці «землі» (Hundesland) є своя незалежна судово-експертна лабораторія, а федеральні формування Федерального відомства у кримінальних справах мають власні підрозділи для проведення спеціальних експертиз та досліджень, а також свої бази даних криміналістично значимої інформації.

Увагу приділено Інституту криміналістичних досліджень, який виступає провідною науково-дослідною установою у структурі німецької кримінальної поліції та надає послуги в: проведенні криміналістичних і кримінологічних досліджень; розробці поліцейських методик; навчанні та підвищенні кваліфікації співробітників Федерального відомства у кримінальних справах. Інститут забезпечує проведення всебічних науково-практичних досліджень і впровадження сучасних технологій поліцейської діяльності. У його функції входить виявлення найбільш уразливих місць у сфері боротьби зі злочинністю та розробка і впровадження разом з досвідченими практиками заходів та інноваційних програм, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів.

Крім того, наголошено, що всю організацію та діяльність судово-експертних установ Франції побудовано за міжнародними стандартами, на підставі чого у французькій судово-експертній системі є міжнародна експертиза.

Зроблено висновок, що литовська модель організації діяльності судово-експертних органів характеризується великим рівнем централізації, оскільки її координація здійснюється загальними для всіх експертних установ незалежними органами. Зазначений формат характеризується цілою низкою позитивних моментів, наприклад, сприяння гармонізації судових експертиз, стандартизації методик, акредитації та появи мінімальних стандартів щодо кваліфікації і компетенції судового експерта; упровадження у судово-експертну практику стандартів Європейського Союзу тощо.

Зазначено, що імплементація міжнародних норм і стандартів організації та діяльності судово-експертних установ виводить експертні установи на новий рівень функціонування. Це надає можливість створити дієвий механізм управління і функціонування судово-експертних установ та експертів, який визначатиме високі вимоги до проведення судової експертизи, підвищить професійний рівень і результативність співробітників експертних установ, що відповідатиме потребам сучасного судочинства.

Ключові слова: експерт, експертна діяльність, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, досудове розслідування.

Kuzmenko O., Omelchuk L Performing forensic expert activities in criminal proceedings: international experience.

The article is devoted to the international experience of organizing the professional activity of a forensic expert in criminal proceedings. It is noted that in Germany, each administrative-territorial unit «land» (Hundesland) has its own independent forensic laboratory, and the federal formations of the Federal Department of Criminal Affairs have their own divisions for conducting special examinations and research, as well as their databases of forensically significant information

Attention is paid to the Institute of Forensic Research, which acts as a leading research institution in the structure of the German criminal police and provides services in: conducting forensic and criminological research; development of police methods; training and improving the qualifications of employees of the Federal Department of Criminal Affairs. The institute provides comprehensive scientific and practical research and implementation of modern technologies of police activity. Its functions include identifying the most vulnerable areas in the fight against crime and developing and implementing, together with experienced practitioners, measures and innovative programs aimed at improving the activities of law enforcement agencies.

In addition, it was emphasized that the entire organization and activity of forensic expert institutions of France is built according to international standards, on the basis of which there is international expertise in the French forensic expert system.

It was concluded that the Lithuanian model of the organization of the activities of judicial expert bodies is characterized by a high level of centralization, since its coordination is carried out by independent bodies common to all expert institutions. The specified format is characterized by a number of positive aspects, for example, the promotion of harmonization of forensic expertise, standardization of methods, accreditation and the emergence of minimum standards regarding the qualification and competence of a forensic expert; introduction of European Union standards into forensic expert practice, etc.

It is noted that the implementation of international norms and standards for the organization and activity of forensic expert institutions brings expert institutions to a new level of functioning. This provides an opportunity to create an effective mechanism for the management and functioning of forensic expert institutions and experts, which will determine high requirements for conducting forensic examination, increase the professional level and effectiveness of employees of expert institutions, which will meet the needs of modern judiciary.

Key words: expert, expert activity, criminal proceedings, criminal offence, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Реформаційні процеси в нашій державі не стоять на місці. Сьогодні, в час євроінтеграції, Україна робить нові впевнені кроки щодо покращення діяльності судових та правоохоронних органів, в тому числі, й щодо залучення експертів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Саме тому актуальним як ніколи є питання запозичення міжнародного досвіду організації діяльності роботи експертних установ.

Стан дослідження. Питання судово-експертної діяльності, в цілому, та міжнародного досвіду її організації, зокрема, у своїх працях досліджувало багато вчених, серед яких: І.В. Басиста, С.Г. Гаспарян, В.Г. Гончаренко, М. Гузела, Р.Я. Заяць, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, О.А. Лопата, Н.Г. Тищенко І.Я. Фрідман, Ю.М. Черноус та інші.

Мета статті полягає у дослідженні міжнародного досвіду здійснення судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Судово-експертна діяльність безпосередньо пов'язана із практичною діяльністю судового експерта, проте її не доцільно розглядати з позиції організації праці чи з позиції діяльності інших учасників досудового розслідування, певним чином пов'язаних із її проведенням. Тобто, специфікою експертної діяльності можна назвати те, що її досліджують стосовно пізнавальної діяльності судового експерта та його практичної діяльності.

У професійній діяльності судового експерта проявляються, по-перше, властивості, характерні будь-якій діяльності – її суспільний характер, цілеспрямованість, плановість, систематичність, засоби та прийоми здійснення; по-друге, властивості, які характеризують роботу судового експерта як особливий різновид, пов'язаний з проведенням судових експертиз.

Особливий характер виконуваних експертом функцій, спеціальна мета проведених експертом досліджень, правове регулювання основ та порядку їх проведення відрізняє експертну діяльність від інших видів людської діяльності. Усе це повинно визначати специфіку в підготовці та підборі експертних кадрів, у порядку призначення на посаду тощо [1, с. 46-47].

Сьогодні у світі існує велика кількість профільних міжнародних організацій, робота яких пов'язана з міжнародним співробітництвом в сфері діяльності судово-експертних установ, проведення окремих різновидів експертних досліджень, наприклад: Міжнародна асоціація по ідентифікації (МАІ) (International Association for Identification), в якій створені авторитетні комісії з сертифікації експертів за сімома спеціальностями; Міжнародна асоціація судових експертів-токсикологів (International Association of Forensic Toxicologists); Міжнародна асоціація дослідників підпалів (International Association of arson investigators); Міжнародна асоціація дослідників місця злочину (International crime scene investigators association); Міжнародна асоціація судово-експертного піклування (International Association of Forensic Nursing) сформована виключно з метою розвитку і поширення інформації про науку судово-медичного та судово-експертного забезпечення (національного та інтернаціонального); Міжнародна асоціація судово-експертної фонетики і акустики (International Association for Forensic Phonetics and Acoustics); Міжнародна асоціація судово-експертної науки (International Association of Forensic Science); Міжнародна асоціація техніків і дослідників вибухових пристроїв (International Association of Bomb Technicians and Investigators); Міжнародна асоціація метрологів галузі судової експертизи і безпеки (International Association of Forensic and Security Metrology); Асоціація експертів з вогнепальної зброї та слідів інструментів (Association of Firearm and Tool Mark Examiners); Асоціація реконструкції місця злочину (Association for Crime Scene Reconstruction); Асоціація менеджерів якості судової експертизи (Association of Forensic Quality Assurance Managers); Міжнародне товариство судової генетики (International Society for Forensic Genetics) та інші [2, с. 123].

Однак, в першу чергу, нас цікавить саме досвід провідних країн світу у внутрішній організації функціонування судово-експертних установ.

Слід зазначити, що в більшості країн Європейського Союзу експертні установи перебувають під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ. Досліджуючи систему судово-експертних установ Німеччини, слід зазначити, що основними суб'єктами судово-експертного забезпечення правоохоронної діяльності є криміналістичні підрозділи (установи, відділи, лабораторії), представлені, головним чином, у структурі Федерального відомства у кримінальних справах (das Bundeskriminalamt), хоча подібні підрозділи є в інших державних органах, а також у приватній сфері. Зокрема, криміналістичні дослідження здійснюються відповідними підрозділами Митного кримінального відомства Міністерства фінансів (Zollkriminalamt), федеральної поліції (Hundespolizei) та інших органів, а судово-токсикологічні дослідження можуть проводитися в інститутах судової медицини при університетах [3, с. 129].

Крім того, в Німеччині існують експертно-криміналістичні підрозділи Федерального відомства у кримінальних справах, які проводять весь спектр судових (криміналістичних) експертиз для правоохоронних органів країни. В кожній адміністративно-територіальній одиниці «землі» (Hundesland) є своя незалежна судово-експертна лабораторія, а федеральні формування Федерального відомства у кримінальних справах мають власні підрозділи для проведення спеціальних експертиз та досліджень, а також свої бази даних криміналістично значимої інформації [4, с. 7].

Також, на нашу думку, вартої уваги й Інститут криміналістичних досліджень, який виступає провідною науково-дослідною установою у структурі німецької кримінальної поліції. Він підтримує зусилля федеральних органів поліції й поліції земель у боротьбі зі злочинністю, надаючи послуги в таких сферах діяльності: проведення криміналістичних і кримінологічних досліджень; розробка поліцейських методик; навчання та підвищення кваліфікації співробітників Федерального відомства у кримінальних справах. Інститут забезпечує проведення всебічних науково-практичних досліджень і впровадження сучасних технологій поліцейської діяльності. У його функції входить виявлення найбільш уразливих місць у сфері боротьби зі злочинністю та розробка і впровадження разом з досвідченими практиками заходів та інноваційних програм, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів [4, с. 9].

У Франції в судово-експертну діяльність залучені як Національна жандармерія, так і Національна поліція. Обидва поліцейські формування мають право розслідувати злочини. До складу Національної жандармерії входить унікальний експертно-криміналістичний інститут (IRCGN), який тісно співпрацює з поліцейськими слідчими, прокурорами і суддями. Службовці, діяльність яких пов'язана з кримінальним розслідуванням, належать до спеціалізованих підрозділів. Ці підрозділи розташовані на території усієї країни, щоб забезпечувати ефективність роботи з розслідування і розкриття злочинів. Існують два рівні спеціалізації: 20 підрозділів займаються розслідуванням небезпечних злочинів на регіональному рівні і 90 підрозділів, що залишилися, – на місцевому рівні. Фахівці з огляду місця події перебувають у кожному підрозділі (і в регіональному, і в місцевому) [5, с. 132].

Отже, в юридичній системі Франції судово-експертна діяльність посідає одне з провідних місць, оскільки її розуміють як ефективний спосіб доказування у судових провадженнях та як допомогу судді під час винесення ним судового рішення. Також варто наголосити, що всю організацію та діяльність судово-експертних установ Франції побудовано за міжнародними стандартами, на підставі чого у французькій судово-експертній системі є міжнародна експертиза [6, с. 240].

Слід зазначити, що Великобританія є однією з тих країн, які здійснили реформування державних судово-експертних установ з одночасним скасуванням їх монополії на проведення криміналістичних експертиз. Експертно-криміналістична служба Великобританії (The Forensic Science Service – FSS) раніше була державною установою МВС Великобританії, яка надавала послуги судово-криміналістичної експертизи для поліції й державних органів Англії та Уельсу, а також для інших країн. Основними завданнями експертно-криміналістичної служби британської поліції було здійснення професійної допомоги у процесі розкриття та розслідування злочинів, а також провадження судових експертиз та досліджень для поліції Англії та Уельсу. Однак у березні 2012 року відбулось закриття FSS з мотивів фінансової доцільності.

Ми погоджуємося з думкою О.А. Лопати, що закриття FSS надало можливість підтримати регулювання ринку судово-експертних послуг для забезпечення конкуренції між його відповідними учасниками. В останні десятиліття послідовна політика Уряду привела до створення у Великобританії ринку незалежних провайдерів (підприємств, установ, організацій, що надають експертні послуги) [3, с. 132].

Крім того, в науковій літературі обговорюються деякі позитивні аспекти появи конкурентів у FSS, зокрема: економія витрат на утримання поліції, включаючи скорочення операційних витрат та зниження витрат шляхом поліпшення ціноутворення; значне прискорення темпів розслідувань через зменшення часу на процес обробки звернень (від декількох тижнів до декількох днів) та виникнення можливості стандартизації системи оцінки швидкості обробки звернень; систематизація видів робіт, сприяння узгодженості служб та можливість порівняння якості послуг різних провайдерів [4, с. 18].

Отже, досвід Великобританії дозволяє говорити про забезпечення реалізації принципу незалежності експертів, в тому числі й під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Реформування поліцейської системи Грузії також суттєво вплинуло на розвиток організації діяльності та матеріально-технічної бази науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ. Так, у роботі Головного експертного управління на сьогодні активно та ефективно використовуються інноваційні технології. Зокрема, починаючи з 2011 р. грузинські експерти використовують сучасну комп'ютерну програму розпізнавання (ідентифікації) фотознімків та відеозображень, результати чого мають велике значення для доказування події злочину, а також винуватості особи в його скоєнні. У зв'язку із запровадженням у Грузії суду присяжних значна увага приділяється підготовці додатків до експертних висновків у вигляді ілюстративного/графічного матеріалу, який демонструється в судовому засіданні (у форматі мультимедійної презентації), що забезпечує об'єктивне сприйняття присяжними матеріалів слідства [7, с. 135].

Також існують країни, де, як і в нашій державі, експертні установи можуть підпорядковуватись декільком міністерствам (наприклад, Міністерству внутрішніх справ та Міністерству юстиції).

В Іспанії два окремі відомства мають судово-експертні лабораторії і залучені в судово-експертну діяльність – Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції. Самостійні експертно-криміналістичні підрозділи є в Національній поліції і в Цивільній гвардії, а також в автономних поліціях Країни Басків і Каталонії. Останніми роками у рамках загальнодержавної політики поглиблення координації діяльності правоохоронних органів ведеться робота зі зміцнення взаємодії криміналістичних служб Національної поліції і Цивільної гвардії. Так, наприклад, протягом 2005–2008 років, в рамках відповідних реформ, в іспанських експертно-криміналістичних підрозділах було посилено та модернізовано лабораторії ДНК-аналізу і хімічних досліджень у Мадриді, Барселоні і Севільї; створено дві нові лабораторії ДНК-аналізу у Валенсії та Ла-Коруньє; відкрито хіміко-токсикологічна лабораторія в м. Малага; почала функціонувати загальнонаціональна база цієї ДНК, єдина для Національної поліції, Цивільної гвардії, автономних поліцій Країни Басків і Каталонії; введено в дію загальна для усіх поліцейських органів країни автоматична система ідентифікації відбитків пальців; розпочато формування бази цих відбитків взуття; створено Група по черкознавчій експертизи арабського листа; створений підрозділ криміналістичної інфографії, яка відтворює тривимірні комп'ютерні зображення місць злочинів; введена в дію автоматична система порівняльного аналізу акустичних сигналів тощо.

А з 2008 року розпочав свою діяльність новий лабораторно-дослідницький центр Головного комісаріату наукової поліції. Корпусу Національної поліції Іспанії. Новітнє устаткування, яким оснащений центр, дозволяє робити найскладніші балістичні, антропологічні і хімічні експертизи, а також різноманітні види ДНК-аналізу [5, с. 133].

Слід також зазначити, що у Литві діє інституціональна судово-експертна система, оскільки більшість судових експертиз проводяться чотирма основними державними установами:

- 1) Судово-експертним науковим центром Литви Міністерства юстиції;
- 2) Судово-експертним науковим центром литовської поліції;
- 3) Державною судово-експертною медичною службою;
- 4) Державною судово-експертною психіатричною службою Міністерства охорони здоров'я Литовської Республіки.

Регулювання судово-експертної діяльності в органах МВС здійснюється за допомогою процесуальних законів та Закону про судову експертизу. Відповідно до вказаних нормативно-правових актів, з метою управління описуваною системою державних відомств утворено Координаційну раду судово-експертної діяльності та реєстр судових експертів. Перший орган є установою публічного права, відповідальною не тільки за участь у розробленні стратегій судової експертизи і координацію судово-експертної діяльності, а й за розгляд заяв про можливе порушення етичних правил роботи експертів. А реєстр судових експертів створено для обліку осіб, які мають право здійснювати експертну діяльність у різних органах, зокрема в експертно-криміналістичних установах МВС.

Отже, литовська модель організації діяльності судово-експертних органів характеризується великим рівнем централізації, оскільки її координація здійснюється загальними для всіх експертних установ незалежними органами. Зазначений формат характеризується цілою низкою позитивних моментів, наприклад, сприяння гармонізації судових експертиз, стандартизації методик, акредитації та появи мінімальних стандартів щодо кваліфікації і компетенції судового експерта; упровадження у судово-експертну практику стандартів Європейського Союзу тощо [7, с. 136].

Висновки. Отже, у більшості країн Європейського Союзу судово-експертні установи підпорядковані державним правоохоронним відомствам чи міністерствам (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство юстиції тощо). І хоча судові експерти здебільшого одночасно є й офіцерами поліції, їхня діяльність зазнає суттєвих обмежень. З погляду багатьох науковців «відомча підлеглисть судових експертів не має вагомого значення при їх призначенні для проведення судової експертизи або дослідження, якщо відомства забезпечують судовим експертам реальний статус незалежності та безсторонності і не чинять ніякого впливу на проведення ними експертиз і досліджень» [5, с. 134]. Однак, саме судово-експертні установи розглянутих нами країн відображають ефективну основу організації всієї судової експертизи. Саме тому вдосконалення правового регулювання експертної діяльності в Україні та подальший розвиток її організаційних форм під час кримінального провадження є дуже важливим.

Крім того, імплементація міжнародних норм і стандартів організації та діяльності судово-експертних установ виводить експертні установи на новий рівень функціонування. Це надає можливість створити дієвий механізм управління і функціонування судово-експертних установ та експертів, який визначатиме високі вимоги до проведення судової експертизи, підвищить професійний рівень і результативність співробітників експертних установ, що відповідатиме потребам сучасного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Лопата О.А. Поняття і зміст судово-експертної діяльності. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2016. Вип. 1. С. 45–51.
2. Рувін О.Г. Міжнародні організації та інші суб'єкти міжнародного права як суб'єкти контролю за діяльністю судово-експертних установ. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2020. Вип. 20. С. 122–129.
3. Лопата О.А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2017. 234 с.
4. Система забезпечення судово-експертної діяльності в державах-членах НАТО: наук.-практ. огляд / за заг. ред. О.А. Парфила; СБУ; Укр. НДІ спец. техніки та суд. експертиз. Київ: АртЕк, 2015. 56 с.

5. Гузела М., Канцір В. Зарубіжний досвід організації судово-експертної діяльності в процесі здійснення кримінального переслідування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2018. № 906. С. 129–135.
6. Чумак В.В. Зарубіжний досвід організації діяльності судово-експертних установ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 235–244.
7. Заяць Р.Я. Зарубіжний досвід діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ Міністерства внутрішніх справ та можливості його використання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. Вип. 52 (2). С. 134–138.